

SHUR Working Paper Series

Türkiye'nin Kürt Sorununda İnsan Hakları, Sivil Toplum ve Çatışma

Nathalie Tocci
Luiss-IAI

SHUR wp 08/09bis
Nov 2009

SHUR: Human Rights in Conflicts: The Role of Civil Society is a STREP project funded by the 6th Framework Programme of the European Commission (Contract number: CIT5-CT-2006-028815).
www.luiss.it/shur

**SIXTH FRAMEWORK
PROGRAMME**

Giriş

Türkiye'nin Kürt sorunu, şimdiye kadar çoğunlukla Türk devletinin doğası ve Kürt ulusal mücadelesine verdiği yanıtın şekli üzerinden şekillendirildi ve incelendi.

Gerçekten de Türkiye'nin Kürt sorunu, etnik veya etno-politik bir çatışmayı temsil etmekten ziyade, Türk Devleti ile en başta Kürdistan İşçi Partisi (PKK) özelinde ifade edilen Kürt ulusal hareketi arasındaki çatışma olarak tarif edilmektedir. Türk devletinin kendine has özellikleri Kürt ulusalcı mücadelesine özel bir şekil verirken, PKK da Türk devletinin müessis nizamcı güvenleştirici söylemini meşru kılma eğilimi göstermiştir. Bununla birlikte daha geniş bir bağlamda Türkiye'de Kürt sorununa yaklaşan ve –hem Türk hem de Kürt- sivil toplum aktörlerinin rolü ve etkisini inceleyen araştırmalar büyük oranda yetersizdir.

1980lerden bu yana Kürt sorunu sivil toplum örgütlerinin (STÖ) temel gündem maddelerinden biri olmuştur ve Türkiye'nin iç siyasetinde hangi tarafta durduklarına yönelik belirleyici bir mesele haline gelmiştir. Kürt kimliğinin ve kolektif kültürel haklarının ayrı olarak tanınmasını ve devletin insan hakları ihlallerini durdurmasını talep eden STÖ'ler “müessis nizam karşıtı” alanı kapladılar. Farklı oranlarda da olsa resmi devlet çizgisini benimseyen ve müessis nizam karşıtı STÖ'leri PKK'nın piyonları olmakla suçlayan STÖ'ler de müessis nizam örgütleri olarak tanımlanabilirler. Bu iki kutbun arasında ise kimlik ve eylemleriyle Türk devleti projesinden tamamıyla ayrılmaya da en azından devletin laik ve etno-milliyetçi politikalarının egemenliğini sorgulayan STÖ'ler bulunmaktadır (Keyman ve İçduygu, 2007: 270; Bilgin, 2007: 562).

Sivil toplumun Kürt çatışması üzerindeki etkisini anlamak için, 1. ve 2. bölümlerde insan hakları ve çatışmayla bağlantılı olarak geliştirilmiş olan ‘güvenleştirme’ kavramı üzerinde yoğunlaşıyoruz. Güvenlileştiren bir etki (securitizing impact) varoluşsal bir tehdidi açık bir şekilde ortaya koyan ve bu tehditle savaşmak için olağanüstü önlemleri başarılı bir şekilde çağırarak belirli bir sivil toplum eylemini takiben ortaya çıkar. Bu türden bir etki Türk devleti ve Kürt toplumu arasındaki öznel konumlanmalardan kaynaklanan uyuşmazlığı körikler niteliktedir. Buna karşılık, güvensizleştiren bir etki (desecuritizing) ise diyalog için alan açan ve farklı ama eşit katılımcıları demokratik müzakereye çağırarak bir sivil toplum eylemini takiben ortaya çıkar. Böylelikle durumla baş edebilmek için “normal” (yasal ve kurumsal) ölçütlere dönüşü meşrulaştırır. Sonuç olarak güvensizleştiren bir etki, *Öteki*yi varoluşsal bir tehdit olmaktan çıkarıp yapı bozumuna uğratan herhangi bir Türk veya Kürt sivil toplum girişiminden türeyebilir ama ya bu yapı-bozumu girişimi ya da durumla baş etmek üzere savunulan araçlar kastedilen grup tarafından kabul edilmeyebilir.

Bu analitik çerçeve dâhilinde bu bölümün amacı Türkiye'nin Kürt sorununda STÖ'lerin etkisini değerlendirmektir. Böylesi spesifik bir araştırma sorusuna yanıt ararken faydalanılacak hiçbir ampirik analizin bulunmadığı bir sahada etki değerlendirmesi yapmak da şüphesiz azımsanmaması gereken bir beceridir. Bu nedenle, araştırmamızı yürütebilmek için öncelikle birincil kaynaklara başvurduk ve özellikle STÖ temsilcileriyle yaptığımız görüşmelere dayandık. Bununla birlikte akademisyenler, diğer sivil toplum aktörleri ve resmi görevlilerle çapraz sağlamaya olanak veren görüşmeler gerçekleştirdik. 3. Bölümde geliştirilen analitik çerçeveyi takiben, STÖ temsilcileriyle gerçekleştirdiğimiz görüşmelerde yönelttiğimiz sorular

organizasyonun doğasını, etkinliklerini, eylem çerçevelerini, siyasi fırsat yapısını şekillendiren koşulları ve etkiye dair kendi öz-değerlendirmelerini anlamaya yönelikti. Etkiye yönelik soru çapraz sağlama yapabilmek üzere daha sonra başka STÖ temsilcilerine (benzer sahalardaki), akademisyenlere ve resmi görevlilere de soruldu. Temel sorunsal, hangi güvenlileştiren/güvensizleştiren hamlelerin güvenlileştiren/güvenlileştirmeyen/güvensizleştiren etkilere yol açtığı ve bize göre neden aynı örgütün farklı eylemleri izleyerek etkisel anlamda birbirinden farklı kategorilere denk düştüğüydü.

Sonraki bölümlerde iddiamız iki ana bölüme ayrılarak geliştirildi. Öncelikle devlet (ve kendine özgü evrimi) ve toplumun bir kesimi (diğer bir deyişle kimliği ve yönelimlerini Kürt nüfusu şeklinde ortaya koyan kesim) arasındaki sorunun çıkışına odaklanarak Türkiye’de Kürt sorununun tarihsel bağlamına yönelik genel bir özet sunuyoruz. Sonrasında ise, analizimizin özüne dönüp güvenlileştiren, güvenlileştirmeyen ve güvensizleştiren etkileri olan aktörleri (ve ilgili eylemlerini) açığa çıkarıyoruz. Etki analizinde üç temel değişkeni hesaba katıyoruz. İlk, örgütün kimliğini tanımlamak ve özellikle en iyi yurttaşlık temelli mi, çok-kültürlü mü, asimilasyoncu mu yoksa etnik kökenci/ırkçı mı olarak betimleneceği analizin bir değişkenini oluşturuyor. İkinci olarak, yürütülen belli faaliyetleri inceliyoruz ve bunların çatışmayı tırmandırıcı mı, çatışmayı yöneten mi, çatışma çözümleyici veya dönüştürücü mü olduğuna bakıyoruz. Son olarak da, STÖlerin içinde faaliyet gösterdikleri siyasi fırsat yapısını –ve bazı zamanlarda belirleyici olacak biçimde çatışma üzerindeki genel etkilerini- şekillendiren etkenlere dönüyoruz.

Türkiye, Kürt Sorunu ve Sivil Toplum

Türk Devleti ve Kürt Sorununun evrimi

Türkiye Cumhuriyeti 10923 yılında Mustafa kemalin liderliğindeki ordu-egemen bir bürokrat sınıf tarafından kurulduğunda amaç, tüm yurttaşların eşit haklardan faydalandığı yurttaşlık temelli bir ulus yaratmaktı. Ulusun yurttaşlık etrafında kavramlaştırılması teoride sorun teşkil etmezken, pratikte Türk milliyetçiliği aşamalı olarak belirgin bir etnik meyil almaya başlayınca sorun ortaya çıktı (Tocci, 2001). Bu da en başta Kürtler olmak üzere tanınmamış tüm azınlıkların kimliklerinden feragat ettikleri sürece eşit haklara sahip olması demekti (Kurban, 2005). Özellikle de hakim nüfusun Kürt olduğu Türkiye’nin güneydoğusunda 1920 ve 30larda patlak veren Kürt isyanlarına cevaben Türk makamları, ayrı bir Kürt kimliği ifadesini giderek daha çok ulus-devlete yöneltilmiş bir tehdit olarak algılamaya başladılar. Kürt sorununun güvenlileştirilmesi uzak değildi ve yerel bir Kürt otoritesi sözünden dönülmesi, 1923 Lozan Anlaşması’nın 39. Maddesi ile güvence altına alınan Kürt dilini koruma yasal zorunluluğunun ihlali, Kürt isimlerin yasaklanması ve baskıcı Tahrir-i Sükûn Kanunu ile güneydoğudaki Kürt varlığını seyreltmek üzere tasarlanmış İskân Kanunu’nun yürürlüğe girmesi gibi icraatlarla giderek tırmanıyordu. İnsanlar yeniden yerleştiriliyor, insanların yer ve isimleri değiştiriliyor, dilin kullanımı kısıtlanıyor ve Kürt kimliğinin varlığı reddediliyordu. Bunu takiben Kürtler tarafında tırmanan hayal kırıklığı ve gerilim ise önce karşı-güvenlileştirme biçimli bir harekete, 1960 sonları ve 70lerde ise kargaşa ve çalkantıya doğru patlak verecekti. Bu yıllarda Kürt davası,

Türkiye İşçi Partisi, Dev Genç ve Devrimci Doğu Kültür Ocakları gibi Kürt/solcu hareketler tarafından az gelişmiş güneydoğuda sosyo-ekonomik hak eşitliği arayışı biçiminde savunuldu.

1980 askeri darbesini takiben, güvenlileştirme ve karşı-güvenlileştirme döngüsü doğdu ve hızla büyüdü. 1982 Anayasası'nın kısıtlayıcı doğası nedeniyle haklar ve özgürlükler üzerindeki devlet baskısı giderek derinleşti ve diğer tüm kısıtlamaların yanı sıra Türkçe dışındaki tüm dillerde eğitim yasaklandı (Madde 42). Devlet baskısı Kürtlerin kızgınlığını daha da körükledi ve 1980li yıllarda PKK'nın yükselişiyle birlikte milliyetçi/ayrılıkçı bir damar da patlak verdi. PKK'nın kuruluş amacı şiddet yoluyla Marksist-Leninist ilkelere dayalı bir Pan-Kürdist bir devlet kurmak şeklinde açıklanmıştı. Abdullah Öcalan tarafından yönetilen PKK Türk silahlı kuvvetlerine karşı ilk saldırısını 1984 yılında gerçekleştirdi ve terör ve sindirme de dahil olmak üzere elinin altındaki tüm araçları aşamalı olarak kullanır oldu. 1990'ların ortasına gelindiğinde PKK'nın Türkiye içinde çalışma gösteren yaklaşık 8000 militanı vardı. Buna ek olarak 1980lerde Suriye ve Lübnan, 1990 ve 91'de ise Kuzey Irak ile kurulan ilişkilerini kullanarak oluşturduğu eğitim kampları ve Türkiye'ye yapılacak saldırılar için fırlatma rampaları bulunuyordu. Böylece, PKK ve devlet şiddetinin birbirine kilitlendiği bir kısır döngü baş gösterdi. PKK saldırılarına cevap olarak, güneydoğudaki Türk askeri birliklerinin ve PKK ile savaşmak üzere devlet tarafından görevlendirilen köy korucularının sayısı düzenli olarak artış gösterdi¹. Askeri güçler kendi savaşları için köylerin boşaltılmasından, insanların göç ettirilmesine, kanun dışı cinayet, alıkoyma ve kayıplardan, zor kullanma ve işkenceye kadar ellerindeki tüm araçları kullandılar. 1987'de, devlet güneydoğunun 10 vilayetinde Olağanüstü Hal (OHAL) ilan ediyor ve bu dönem 2002'ye kadar devam ediyordu (Kurban, 2003: 190). 1991 yılında, yeni Anti-terör Kanunu, terörün tanımını aşırı ölçüde genişletip muğlâklaştırdı ve terörle mücadele için ortaya konan araçlara çok geniş bir çerçevede yasal dayanak getirdi.

Türk Devleti ve Sivil Toplumun Doğası

Türk devlet yapısı sadece Kürt sorununu etkilemek ve üzerinde evrildiği bağlamı yüksek oranda güvenlileştirmekle kalmadı aynı zamanda Türkiye'deki sivil toplumun doğasını da önemli ölçüde şekillendirdi. Türkiye'de sivil toplum merkezi olarak "güçlü", bileşenleriyle birlikte "zayıf" olan devletin kendi doğasına bağlı olarak şekillendi. "Güçlü" olmaktan başlarsak, Türkiye'de "sivil" kavramı, dolayısıyla sivil toplum, "askeri olmayan" anlamıyla yakından bağlantılıdır (Seçkinelgin, 2004). Bu nedenle, Türkiye'nin sivil toplumu Türk devletinin 1980'den bu yana ordu tarafından ciddi biçimde etkilenmiş olan liberal olmayan vasıflarına karşı çalışma eğilimi gösterir. Özellikle 1980'den bu yana sivil ya da bir diğer deyişle askeri olmayan toplum, demokratikleşme talebi ve insan haklarının korunmasıyla bağdaştırılmıştır ve bu nedenle devlet kurumları tarafından şüpheyle yaklaşırlar. Ayrıca, devletin ezici varlığı ve yüksek derecede kısıtlayıcı karakteri nedeniyle, özellikle de canlı bir sivil toplumun olmazsa olmaz koşullarından ifade, toplantı ve dernekleşme özgürlüklerinin kısıtlanmasıyla sivil toplumun manevra özgürlüğü ve beklentileri sınırlandırılmış oluyordu (Dağı, 2001; Toprak, 1996).

Cemiyet hayatına tanınan alanın kısıtlanmasının sivil toplumun doğası üzerinde çift taraflı bir etkisi olmuştur. Bir yanda, vakıflar, dernekler, odalar, barolar, üniversiteler, medya grupları ve

---

¹ Köy korucuları Türk devleti tarafından PKK ile savaşmak üzere silahlandırılmış ve ödeneğe başlanmış gayri-resmi milislerdir.

sendikalarıyla “müessis nizamcı sivil toplum” Türk Cumhuriyetçi projenin telaffuz edilmeyen hudutları içinde demokratikleşme için çaba harcarlar. Devlet ve müessis nizamcı STÖler arasındaki “toplumsal sözleşme”, STÖlerin Kemalist doktrin ile ne kadar uyumlu ise o ölçüde korunması üzerine kuruludur. Bu nedenle Seçkinelgin’in (2004) de açıkladığı üzere, aktörler veya hadiselerin Kemalist ilkelere meydan okuduğu durumlarda, sivil toplumun sosyokültürel refleksi devreye girer ve devleti kendisiyle birlikte tek sesliliğe sürükler. Böyle vakalarda sivil toplum ‘devlet babaya’ eklenen bir sestem ibarettir (Kalaycıoğlu,2002). Bu nedenle müessis nizamcı STÖler devletin milli güvenlik projesinin bir parçası ve malı gibi kavramlaştırılmışlardır (Bilgin, 2007). Bu STÖlerde devletle birlik olma isteği müessis nizam karşıtı olan STÖlere oranla daha ağır basar. Diğer yandan, cumhuriyetçi projenin katı yorumuna meydan okuyan tüm gruplar toplum ve devlete yönelik bir güvenlik tehdidi olarak algılanıp tecrit edilirler. “Müessis nizam karşıtı sivil toplum” genellikle yasaklanmıştır ve bu nedenle kanunla belirlenen sınırların ötesinde hareket ederler. Türk ulus-devletinin homojen, laik, modern ve batılı tarifi ile ihtilaf halinde etnik, kültürel, dilsel veya dinsel iddiaları izler. Kendilerini böyle tanımlayan ve Kürt iddialarını benimseyen Kürt grupları da doğrudan bu kategoriye girerler.

Bu siyah-beyaz, biz ve diğerleri karakterli sivil toplumun kalbinde Türk devleti ve toplumunun yüksek derecede güvenleştirilmesi bulunur. İşte tam burada Türk devletinin “zayıflığı” tam gücüyle ortaya çıkar. Cumhuriyetçi projeye meydan okumak hatta onu sorgulamak bile Türk ulus devletine yönelik varoluşsal bir tehdit olarak betimlenir. Bu tehdidin kamuoyu tarafından canlı tutulması ve makul algılanması için –çoğunlukla Sevr sendromu olarak isimlendirilen- tarihsel hafıza ve Türkiye’nin çalkantılı jeopolitik çevresi argümanları kullanılır². Bunun üstüne bir de PKK’nın ortaya çıkması Türkiye’de sivil toplum alanını daha da güvenleştirmiştir. Bu yüzdendir ki, ayrı bir Kürt kimliğini ifade eden herhangi bir grup tartışmasız PKK yandaşı olarak yaftalanmış ve devlet ile ulusa yönelik tehdit olarak görülmüştür. Kürt ya da Kürt taraftarı siyasi partilerin ardı ardına yasaklanmaları buna iyi bir örnektir (Barkey, 1998).³ Siyasi dokunulmazlıkların kaldırılması, siyasi partilerin ve sivil toplum gruplarının yasaklanması aynı zamanda PKK’dan bağımsız olarak doğan ve hareket eden Kürt siyasi ve sivil gruplarının yasal siyasi sistemden beklentilerini sert bir biçimde azaltmıştır (Koğacıoğlu, 2003: 273).

Türk devleti tarafından oluşturulan güvenleştirme önlemlerinin yanı sıra, hem PKK hem de Türkiye’nin güneydoğusunun sosyoekonomik olarak az gelişmiş koşulları bağımsız ve canlı bir Kürt sivil toplumunun ortaya çıkmasını büyük oranda zor hale getirmiştir. Marcus (2007) tarafından ortaya konulduğu gibi, 1980ler ve 90lar boyunca PKK’dan bağımsız olarak hareket etmeye çalışan tüm Kürt dernekleri en iyi ihtimalle toplumun üzerinde bir etki yaratamayacak ölçüde finansal ve siyasi desteksiz kaldılar, en kötü ihtimalle de PKK tarafından tehdit edilip sindirildiler. Her ne kadar 1999’da liderleri hapse atılmış ve militanları Kuzey Irak’a kaçmış olsa da PKK güneydoğuda siyasi ve sivil hayatın kontrol altına alınması nedeniyle etkisini

---

² Sevr sendromu Türklerin ülkenin toprak bütünlüğüne atfettikleri değeri açıklar. Türkler’in kolektif hafızası anlaşmayı, 1920’de yabancı güçlerin 1. Dünya Savaşı’ndan ve Osmanlı İmparatorluğu’nun sonra Türk devletini dramatik bir şekilde küçültüp yeniden tasarlaması şeklinde algılar. Türkiye bu nedenle uluslararası tavsiye ve baskıları türk devletinin bütünlüğüne yönelik dışsal müdahale olarak algılar.

³ Since 1980 the Turkish Constitutional Court has taken eighteen decisions to dissolve political parties as they were deemed to threaten the unity and secular nature of the state (Shambayati, 2003). At the time of writing, a case has been brought against the DTP and a court ruling is pending, although no less than 20 independent parliamentarians, associated with the DTP, are represented in parliament since 2007.

korumuştur. PKK ve baskıcı bir devlet arasında gerçek anlamda bağımsız bir Kürt sivil toplumu gün ışığına çıkma mücadelesi vermektedir.

Kürt Sorununda Sivil Toplumun Rolü

STÖlerin içinde buldukları bağlamın bu olduğunu akılda tutarak şimdi bunların Türkiye'deki kimlik ve eylemlerine ve Kürt sorunu üzerindeki etkilerinin siyasi fırsat yapısına bakalım. Yukarıda belirtildiği gibi, daha etkili bir analiz için STÖleri yaptıkları üç temel etki biçimine göre bölümlüyoruz: güvenlileştiren, güvenlileştirmeyen ve güvensizleştiren.

Güvenlileştiren Sivil Toplum Aktörleri

Aktör ve Kimlik Türleri

Kürt sorununu güvenlileştirme eğilimi gösteren STÖler müessis nizamcı/milliyetçi Türk STKları, ana akım medya ve bazı Kürt ve Kürtçü dernekler olarak bölümlenebilir. Çatışmanın içinde güvenlileştirici aktörler olarak yer alan Türk örgütleri müessis nizamcı STÖlerden (örneğin Atatürkçü Düşünce Derneği- ADD), sağ kanatta bulunan sendikalara (örn. Türkiye Kamu-Sen) ve aşırı milliyetçi bakışa sahip örgütlere (ör. Ankara Şehit Aileleri Derneği) kadar çeşitlilik arz eder. Gösterdikleri benzerlikler, 'Kürt' sorununu tanımlamasına karşı çıkmaları, sorunu ciddi biçimde güvenlileştirici ifadelerle yani 'bir terör sorunu' olarak algılamalarıdır (Görüşme yapılan 2.,6. ve 7. kişiler). Bu terör, şiddete de başvurmak dâhil olmak üzere olağanüstü önlemleri gerektirir. Müessis nizam STÖleri için sorunun derinleşmesine neden olan ve ayrılıkçılar ile işbirliği yaptıkları dış güçlere kışkırtma yapabilmeleri için zemin hazırlayan temel sebep, devletin 'ayrılıkçı ve zalim eylemlere' (7. Kişi) gösterdiği hatalı hoşgörüdür.

Bu Türk STÖleri ayrı bir Kürt kültürü ve kimliğinin var olduğunu reddederler. Türk karakteriyle tanımlandığı biçimiyle toplum homojen bir bütündür. 'Atatürk'ün de ifade ettiği gibi, "Türkiye Cumhuriyeti'ni kuranlara Türk milleti denir." Bu nedenle, Türkiye'de yaşayan 77 milyon nüfus Türk'tür. (8. görüşmeci) ve "Onları [Kürtleri] bizden ayrı bir ulus veya halk olarak tahayyül etmek imkânsızdır" (2. görüşmeci). Bu tavır kendini Kürtçeyi ayrı bir dil olarak tanımama şeklinde de gösterir. Kürtçe ya 'Türk dilinin bir diyalektidir' (2. görüşmeci) ya da Farsçadan türemiştir (8. görüşmeci). Bu yüzden, Kürtçede eğitim ve yayın yapmaya yönelik tüm talepler sırf siyasi retorikten kaynaklanır ve demokratik bir hak olarak görülemezler. Kürt kültürü ve kolektif haklarının tanınmasını talep eden STÖler ile kurulabilecek diyalog çabalarını da en baştan gayri-meşrulaştıran bu inkârcı duruş, çatışmayı ağır bir şekilde güvenlileştirir. Çünkü bu talep ve talebin sahipleri ülkenin bütünlüğüne ve ulusal kimliğine yönelik varoluşsal tehditlerdir. Milliyetçi Türk STÖler arasındaki yaygın kanıya göre Kürt sorununun amansız bir dış boyutu da vardır ve bu algı varoluşsal tehdit algısını daha da derinleştirir. Kürt haklarını talep etmek, Batılı dış mihrakların içeride ülkeyi bölmek ve zayıflatmak için yeni bir etnik grup icat etmeleriyle ilişkilendirilir (2. görüşmeci). Zaten yüzyıllardır Batılı güçler ve Rusya Türkiye'ye ve komşularına müdahale ediyordur (2. görüşmeci). Müessis nizamcı ve Türk milliyetçisi STÖlerden görüşülen tüm kişilerin ortak görüşü PKK'nın Batı tarafından kullanıldığı ve finanse edildiğidir: "Terörist örgüt, Hıristiyan Haçlı seferlerine çıkanlarla aynı idealleri taşıyan ülkelerin elindeki bir alettir." (7. görüşmeci)

Son olarak, milliyetçi bir söylem benimsemiş veya yalnızca Kürt haklarına odaklanan çok kültürlü bir gündemi bulunan bazı Kürt STÖleri de aynı şekilde çatışma üzerinde güvenleştirici bir etkide bulunurlar. Bunun nedeni, ya kendilerini PKK'dan ve ayrılıkçı gündeminden ayırmakta başarısız olarak için ya da Kürt kolektif haklarını savunurken gizli bir ayrılıkçı gündem şüphesini doğurarak Kürt meselesinin güvenleştirilmesine neden olmalarıdır. Özellikle de Türkiye'nin güneydoğu ve doğu bölgelerinden bahsederken Kürdistan sözünü kullanan Kürt STÖleri, bu söz Türklerin çoğu için ayrılıkçı Kürt emelleri sembolize ettiği için çatışmayı körüklemektedir. Bu Kürt STÖleri güvenleştirici bir tarzda, bölgedeki şiddetin süregitmesinin sorumluluğunun devlette olduğunu altını çizerek: "Devlet usanmadan Kürtlere karşı inkar, asimilasyon ve kıyım politikasına devam ediyor." (4. görüşmeci)

Eylem çerçevesi

Türk ve Kürt STÖleri tarafından tercih edilen faaliyetler ve ilgili eylem çerçevesi kimlikleriyle orantılı modeller ortaya koyarlar. Güvenleştirici bir söylem benimsemiş olan STÖler eylem spektrumunun iki zıt tarafında bulunurlar: çatışmayı tırmandıran ve çatışmayı dönüştüren. Milliyetçi/ müessis nizamcı STÖlerin Kürt sorununa bir milli güvenlik meselesi olarak yaklaşmaları çatışma tırmandırıcı niteliktedir. İstanbul Şehit Anaları Dayanışma ve Yardımlaşma Derneği, Ankara Şehit Aileleri Derneği, Atatürkçü Düşünce Derneği Kürt sorununun tırmanmasına üç yolla müdahil olmuşlardır. Öncelikle, çatışma dinamiklerini pekiştirecek biçimde basın bültenleri yayınlamak veya gösteriler düzenleyerek siyasi gelişmelere tepki gösterdiler. Örneğin, İstanbul Şehit Anaları Dayanışma ve Yardımlaşma Derneği diğer şehit aileleri dernekleriyle, Ulusal Sivil Toplum Kuruluşları Birliği (USTKB), Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği (ÇYDD) ve Çağdaş Eğitim Vakfı (ÇEV) Haziran 2007'de kitlesel bir gösteri düzenleyerek PKK'nın yükselen saldırılarını ve hükümetin beceriksiz siyasetini kınamış, Türk ordusunu Kuzey Irak'a yönelik kapsamlı bir askeri operasyon düzenlemeye çağırılmışlardır. İkinci olarak, bu STÖler PKK üyeleri için af ve pişmanlık yasalarını reddeden aktiviteleri sürdürmüşlerdir. Üçüncü olarak da, Öcalan'ın AİHM'deki davası gibi terörle ilgili davalarda bulunup denetleme yapmışlar ve "Türkiye'nin birlik ve toprak bütünlüğünü tehdit ettikleri" gerekçesiyle siyasi figür ve entelektüellere karşı davalar açmışlardır.

Spektrumun diğer ucunda ise, Barış Anneleri, Yakay-Der, Mezopotamya Kültür Merkezi ve İnsan Hakları Derneği gibi Kürt veya Kürtçü örgütler bulunur. Bu dernekler, Kürt sorununun yapısal desteklerini değiştirmeye soyunmuşlardır ve çatıştırmaya dönüştürücü bir moda hareket ederler. Bu STÖler, Kürt kültürü ve dili üzerindeki yasaklar, kayıp veya yerinden edilmiş insanlar gibi Kürt sorununun beraberinde getirdiği sonuçlara odaklanmışlardır. Yürüttükleri kampanyalar, kayıp ve yerinden edilmişlerin belgelendirilmesi, açlık grevleri ve kültürel faaliyetler yurttaşları Kürt sorununa duyarlılaştırmayı ve yasal yardım veya ortak eylemler yoluyla "devlet şiddetinin kurbanları" ile dayanışma ağları kurmayı amaçlar. Yine de eylem ve dilleri güvenlik terimleriyle o kadar çok iç içe geçmiştir ki, aktivitelerinin çoğu Kürt sorununda karşı-güvenleştirmeyi tetikler.

Siyasi Fırsat Yapısı

Kürt sorununda güvenileştirici STÖlerin etkisi, zamana bağlı faktörler, içsel kurumsal ve sosyopolitik çevre ve en başta AB olmak üzere dışsal aktörlerin müdahil olması gibi karmaşık bir yapısal koşullar ve etkenler kümesine bağlı olarak değişkenlik gösterir.

Zamana bağlı faktörlerle başlayacak olursak, Türk silahlı kuvvetleriyle PKK arasındaki silahlı çatışmanın tırmanması çoğunlukla Türk müessis nizamcı STÖlere kendi varoluş nedenlerini doğrulamak ve güvenileştirme retoriklerini yaygınlaştırmak için verimli bir zemin oluşturmuştur. Çatışmanın tırmandığı zamanlarda bu STÖler basın bülteni yayınlayarak, yürüyüşler tertipleyerek ve şehit askerlerin cenaze törenlerini araçsallaştırarak kamuoyunu harekete geçirmek üzere daha fazla manevra kabiliyeti edinirler. Buna karşılık, gerilimin tırmandığı zamanlarda Kürt ve insan hakları STÖleri kamusal alanda daha çok marjinalize edilirler ve temsil olanakları azalır. Eylemleri giderek daha karşı-güvenileştirici bir eğilim gösterir.

Bunun karşılığında, savunmacı ve tepkisel bir söylem geliştirip Kürt sorununu bir nefsi müdafaa ve “hayatta kalabilme” meselesi olarak sunan Kürt STÖleri karşı-güvenileştirici hareketler benimserler (4. görüşmeci). Gerilimin tırmandığı dönemlerde, devletin insan hakları ihlalleri konusunda İHD de daha sert bir dil kullanmış ve bu yolla kutuplaşmaya bizzat katkıda bulunmuştur. Bu durum, kimliği ve eylemleri kabaca güvenileştirici olarak addedilmezse de İHD’yi ihanet ve hıyanet suçlamalarının kolay bir hedefi haline getirmiştir. Aslında İHD aşağıdaki bölümlerde güvensizleştirici STÖler arasında yerini alacaktır.

Devlet yetkilileri ve medyayla ilişki şekli de güvenileştirici STÖlerin siyasi fırsat yapısında ikinci bir faktördür. Türk milliyetçisi ve müessis nizam STÖleri söz konusu olduğunda devletle ilişkiler ya onay ve sempati (ör. Şehit Aileleri dernekleri) ya da karşılıklı ilgisizlik (ör. Atatürkçü Düşünce Derneği) ile nitelendirilebilir. Bu kategorideki görüşmeciler yetkililerinden kaynaklanan herhangi bir yasal veya fiziksel baskıdan bahsetmemişlerdir. Buna karşılık, Kürt/insan hakları STÖleri ile devlet organları arasındaki ilişkiler genellikle güvensizlik, mesafe (1. görüşmeci) ve bazı durumlarda hasımlık olarak nitelenir. Bu kategorideki tüm görüşmecilerimiz işkence (4. görüşmeci), hapis (20. Görüşmeci), yasal işlemler (1,3 ve 18. Görüşmeciler), üyelerinin öldürülmesi (3. Görüşmeci) ve faaliyetlerinin yasaklanması gibi (5. Görüşmeci) devlet organlarınca uygulanan yasal veya fiziksel bir baskıya (3. Görüşmeci) maruz kaldıklarını dile getirmişlerdir.

Medyayla ilişkiler söz konusu olduğunda, milliyetçi ve müessis nizamcı STÖler birkaç istisna dışında faaliyetlerinin medya tarafından haber yapılma biçiminden memnun görünmektedirler. Kamu-Sen faaliyetlerinin medya tarafından takip edildiğini ancak mevcut hükümetin (AKP) basına kapalı kanallardan da olsa ciddi bir şekilde müdahale ettiğini savunmaktadır. Şehit aileleri hakları üzerine çalışan iki derneğe göre de, medya hükümeti eleştirmekte ciddi biçimde ilgisizdir (6. Görüşmeci) ve faaliyetlerini ancak kendi amaçlarına uygun bulunca haber yapar (7. Görüşmeci). Kürt STÖler ve İHD’den görüşme yaptıklarımız ise ana akım medyayı ciddi biçimde taraflı görmektedir. Öyle ki bu medya kanallarınca görüşleri ya yanlış ve eksik temsil edilmektedir ya da marjinalize edilmektedirler. Özellikle İHD aktivitelerinin medyada seçilerek haber yapılmasından zarar görmüştür. Aslında Türkiye’deki tüm insan hakları örgütleri ‘birtakım siyasi güçlere bağlı gibi gösterilmekten ve beyanlarının bu şekilde değerlendirilmesinden’ rahatsızlık duymaktadır (Plagemann,2000: 440). Barış Annelerine göre, savaş medyası olarak adlandırdıkları (4. Görüşmeci) Türk medyası kendilerini terörist ve PKK yandaşı olarak tasvir etmektedir. Bu görüş Mezopotamya kültür merkezi tarafından da paylaşılmaktadır. Bu kamusal

söylemde Kürt meselesini genellikle güvenileştiren Türk ana akım medyasına dair daha geniş bir yaklaşımdan kaynaklanmadır. Kürt ve insan hakları STÖlerinden görüşmecilerin vurguladığı gibi, siyasi veya ticari nedenlerden ötürü resmi devlet çizgisi ana akım medya tarafından nadiren sorgulanmıştır (21. ve 3. Görüşmeciler). Medya insan hakları eylemcileri ve derneklerini ayrılıkçı ve köktenci olarak betimlemekte (3., 20. ve 23. Görüşmeciler) ve Kürtleri de çoğunlukla “yoz, feodal ve erkek-egemen” (5. Görüşmeci) olarak çizmektedir. Böylelikle, hali hazırda ‘biz/öteki, iyi/kötü, devlet/PKK olarak kutuplaşmış sivil toplum alanına yönelik kamuoyu algısını daha da körüklemektedir (ayrıca bkz. Plagemann, 2000).

Güvenileştirici STÖlerin siyasi fırsat yapısını etkileyen bir diğer faktör de STÖlerin kendi arasındaki ilişkilerdir. Milliyetçi Türk STÖleri bir Kürt veya insan hakları derneği söz konusu olduğunda güvenleştirilmiş veya bazı durumlarda şeytanleştirilmiş bir tablo çizmektedirler. Bu derneklerin amaçları müphemdir ve en kötü ihtimalle PKK’nın yasal temsilcileridir (7. Görüşmeci). İki durumda da, insan hakları grupları hak temelli bir dili kullanıp Türkiye’nin ulusal bütünlüğünü ve güvenliğini riske edecek bir biçimde kendi gizli gündemlerini yürüten gruplar olarak görülmektedir (8. Görüşmeci). İnsan Hakları Derneği’nin taraflı olduğu ve teröristler de dâhil olmak üzere yalnızca Kürtlerin hak ve özgürlüklerini savunduğu ama öldürülen Türk askerleri ve onların ailelerini savunmadığı iddiası Kemalist/milliyetçi Türk STÖlerinde oldukça yaygındır. Oysa Kürt cephesinde müessis nizam STÖlerine yönelik aynı oranda güvenileştirici/şeytanileştirici bir algıyla karşılaşmadığımızı belirtmeliyiz. Kürt STÖlerinin temel suçlaması Türk milliyetçi STÖlerin devlet tarafından kullanılmış ve manipüle edilmiş olmasıdır (4. Görüşmeci). Bundan dolayı, sivil toplum alanı içinde işbirliği ve hatta diyalog benzer görüşlü örgütler arasında genellikle meydana gelmektedir ve benzer görüşlü STÖler birbirlerinin faaliyetlerini ortak gösteriler, imza kampanyaları ve beyanatlar yoluyla ve deneyim ve *know-how* paylaşımı ile desteklemektedir.

Son olarak, dışsal aktörlere baktığımızda, hem müessis nizamcı hem de müessis nizam karşıtı STÖler farklı derecelerde de olsa AB’ye karşı benzer şüpheciler ve eleştirel çizgiyi benimsemişlerdir. Milliyetçi Türk STÖleri için AB politikaları çifte standarda dayalıdır ve iki yüzlüdür (2 ve 7. Görüşmeciler). Kürt STÖleri de AB’ye yönelik hayal kırıklıklarını saklamamaktadır ve ‘AB, Türk devleti ile aynı çizgiyi benimsiyor’ (5. Görüşmeci) şeklinde addedilmektedir. Kürt hakları konusunda baskı yapmakta başarısız olmuş, bu nedenle, Kürt sorununun çözülmesinde katalizör olma fırsatını kaçırmıştır. Buna karşılık, Yakay-Der, Göç-Der gibi Kürt dernekleri ve İHD Türkiye’nin AB’ye katılımı konusunda iyimserdir. Zira AB kaynaklı reformlar Türkiye’yi demokratikleştirmede olumlu bir rol üstlenmektedir ve bu nedenle Türk ve Kürt halkları arasında diyalog kurulabilmesi için bir alan açılmaktadır (1,3 ve 20. Görüşmeciler). Görüşme yapılan tüm insan hakları aktivistleri AB-Türkiye arasındaki ilişkiler kötüye gitmeye başladığından beri insan hakları standartlarında paralel bir azalma görüldüğü ve ihlallerde keskin bir artışın olduğunu bunun da siyaset üzerindeki kendi müessiriyetlerini felce uğrattığını iddia etmişlerdir. (3,12,15 ve 20. Görüşmeciler).

Güvenileştirmeyen Sivil Toplum Aktörleri

Aktör ve Kimlik Türleri

Kürt sorunu üzerinde beklemede bulunan veya güvenileştirmeyen bir etkisi bulunan STÖler farklı arka planlara sahip çeşitli aktörlerden oluşur. Sistematik bir resim çizmek gerekirse, içsel örgütlenmelerine ve Kürt sorununa müdahale biçimlerine bakarak üç alt kategoriye ayırabiliriz: 1. Konu bazlı STÖler: Diyarbakır'da bulunan Kürt Kadın Merkezi (KAMER), Türkiye İnsan Hakları Vakfı (TİHV) ve İstanbul Barosu; 2. Uluslar arası STÖler: Helsinki Yurttaşlar Birliği, Açık Toplum Enstitüsü ve Uluslar arası Af Örgütü; 3. Üniversite araştırma merkezleri ve yurttaş girişimleri: İnsan Hakları Ortak Platformu (İHOP), Bilgi Üniversitesi STK Eğitim ve Araştırma Merkezi ve Vakit Geldi. Bu üç damar ayrı bir yurttaşlık kimliğiyle karakterize edilebilir.

Konu bazlı STÖler ile başlarsak, KAMER dikkate değer bir örnektir. Pek çok Kürt örgütüne göre daha evrensel ve nötr bir insan hakları dili benimsedi ve namus cinayetleri gibi özellikle kadınla ilişkili konuda Kürt ve Türk grupları arasında işbirliklerinin kurulmasını sağladı (26. Görüşmeci). Kadın hakları üzerinde çalışarak ve gerektiğinde devlet yetkilileriyle beraber çalışarak KAMER kendine özgü bir yurttaşlık gündemi oluşturdu ve Kürt örgütlerin sadece PKK ile birlikte Kürt haklarını savunmakla ilgilendiğine yönelik yaygın inancı kırdı. Bir görüşmecinin de dile getirdiği gibi, KAMER ve diğer Kürt Kadın STÖleri kendilerini Kürt hareketinden ayırıp demokratik taleplerini ve kimliklerini yurttaşlık hakları bağlamında savunmaktadırlar. Kendi iddialarını özerk bir Kürt devleti talebi üzerine kurmazlar (16. Görüşmeci). İnsan Hakları Vakfı TİHV ise işkence kurbanlarına teknik uzmanları ve danışmanlarıyla tıbbi ve psikolojik destek sunmakta ve insan hakları ihlallerini raporlamaktadır. Yurttaşlık haklarına vurgu yaparak, Kürt sorununun şiddetsiz bir yolla çözülmesini savunur ve şiddeti her iki taraftan da kınar. İstanbul Barosu bir meslek örgütü olarak, insan hakları politikalarının teknik/yasal yönüne bakar ve yasa taslaklarının anayasa ve Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası sözleşmelere uygunluğunu kontrol ederek görüş bildirir (17. Görüşmeci). Baro'nun İnsan Hakları Merkezi doğrudan doğruya Kürt sorununu kendine mesele edinmemiştir, daha çok Türkiye'deki genel insan hakları mevzuatına odaklanır.

İkinci STÖ kümesine dönecek olursak, Açık Toplum Enstitüsü doğrudan Kürt meselesiyle bağlantılı olmasa da demokratik reformları destekleyen uluslar arası bir vakıftır. Çalışma konuları eğitim, kadın hakları, yargı reformu, gençlik ve nefret söylevleri gözcülüğü bulunmaktadır (13. Görüşmeci). Uluslar arası Af örgütü de Kürt meselesiyle doğrudan uğraşmaktan kaçınır ve insan haklarının yasal boyutları üzerine çalışır ve kadına yönelik şiddet veya silahsızlanma gibi kampanyaları aracılığıyla kamuoyu farkındalığını artırmaya çalışır (14. Görüşmeci). Aynı şekilde, Helsinki Yurttaşlar Derneği de Kürt azınlık haklarının tanınmasını savunsa da Kürt topluluğunun haklarını özel olarak savunmaz. Bakış açısı, Kürt sorununu bir demokrasi ve kalkınma sorunu olarak ortaya koymaktan kendine has kültürel bir boyuta sahip olan bir mesele olarak algılamaya doğru yönelmiştir (25. Görüşmeci).

Son kümemizde 2005 yılında resmi olarak kurulan ve Uluslararası Af Örgütü, İHD, TİHV, Mazlum-Der ve Helsinki Yurttaşlar Derneği gibi insan hakları STÖlerini bir araya getiren İHOP'u ele alıyoruz (15. Görüşmeci). Doğrudan Kürt meselesi üzerinde çalışmamakla birlikte İHOP ayrımcılığın durdurulması ve ifade özgürlüğü gibi belli projelerle şiddetsizlik ve barış için çalışmalar yürütmektedir. İHOP aynı zamanda uluslar arası ve ulusal STKları birbirine bağlayarak, kapasite gelişimi ve üyelerinin görünürlüğünün ve etkisinin artması için çalışır (15. Görüşmeci). Bilgi Üniversitesi'nde bulunan STK Eğitim ve Araştırma Merkezi de hak temelli Türk ve Kürt STKları hedefleyen kapasite artırım platformudur. Vakit Geldi Türk ve Kürt kadınlarından oluşan iki toplumlu bir aktivist ağı olarak kurulmuştur. Amacı Kürt meselesinin

devlet ve Kürt ulusal hareketi arasındaki bir çatışmadan çıkıp toplumsal bir çatışma haline dönmesini engellemektir (9. Görüşmeci). Elitist bir ağ olarak, farklı kesimlerden (iş dünyası, medya, araştırmacı, sanat dünyası) ve farklı ideolojilerden öncü kadınları, şiddeti tekzip etmek ve Kürt meselesinin barışçıl yollardan çözümünü istemek üzere bir araya getirir.

Eylem Çerçevesi

Güvenleştirici olmayan etkisiyle Türk, Kürt ve uluslararası STÖler çatışma çözümleyici bir konumda çalışma eğilimi içindedir. Eylemlerini insan haklarına organik bir bakış üzerinden şekillendirirler ve diyalog ya da sorun çözme gibi zorlayıcı olmayan araçları yaygınlaştırmaya çalışırlar. Bu STÖleri ve eylemlerini yukarıda da olduğu gibi “beklemede” olarak tanımlamak, bunların uzun vadede Kürt sorunu üzerinde olumlu/olumsuz bir etkilerinin olmadığı anlamına gelmez. Ama eylemleri çatışma üzerinde hemen bir güvensizleştirici etki yaratmamaktadır. Bekleme eylemleri iki ana türdedir. Birincisi, KAMER, Vakit Geldi ve TİHV’nin çalışmalarında görüldüğü gibi Kürt sorununun en şiddetli semptomlarına veya çatışma içermeyen yanlarına odaklanan aktiviteleri içerir. Af örgütü, Bilgi Üniversitesi STK Eğitim ve Araştırma Merkezi, İstanbul Barosu, Helsinki Yurttaşlar derneği, İHOP ve OSİ örneklerin görüldüğü gibi ikinci eylem biçimi ise, eylemleri Kürt meselesine göre biçimlendirmek yerine insan hakları ve demokratikleşme üzerinde genel olarak çalışmaktır.

İlk kategorideki STÖlerden başlayacak olursak, tüm aktiviteler çatışmanın semptomları ile bağlantılıdır. KAMER failleri kim olursa olsun, Güneydoğu’da şiddete maruz kalan tüm kadınlara tıbbi, psikolojik ve psikolojik destek sunmaktadır. Kreşler veya şiddet mağdurları ya da namus cinayetlerinin potansiyel kurbanlarına barınaklar açan KAMER’in amacı genel olarak kadın sorunlarını hafifletmektir. KAMER özellikle kırsal bölgelerdeki kadın sorunlarına yönelmek amacıyla Türk ve Kürt STÖlerinden oluşan bir işbirliği ağı da kurmuştur. Buna iyi örneklerden biri KAMER, KAGİDER (Kadın Girişimciler Derneği), KEDEV (Kadın Elişlerini Destekleme Vakfı) ve KADAV’ın (Kadın Dayanışma Vakfı) bir araya gelerek kooperatifler, atölye çalışmaları ve girişimcilere destek sağlamak yoluyla eğitimsiz ve işsiz kadınlara finansal destek projesi olmuştur. Çift toplumlu bir kadın ağı olarak Vakit Geldi, Kürt sorununun daha çok tartışmasız olan yönleri üzerine çalışarak üyeleri arasında empati kurmayı amaçlamaktadır (9. Görüşmeci). Mayınlara karşı yürüttükleri kampanya mayınlar karşılıklı olarak hem PKK hem de köy korucuları tarafından yerleştirildiği için iyi bir örnektir. TİHV işkence kurbanlarına tıbbi ve psikolojik destek sağlamakta, işkence ve genel insan hakları durumuna yönelik yıllık iki rapor yayınlamaktadır. İnsan hakları ihlallerini ifşa eden basın bültenleri de yayınlamaktadır.

İkinci kategorideki STÖler insan haklarının genel anlamda iyileştirilmesi için çalışmaktadır. Açık Toplum Enstitüsü Türkiye’nin AB’ye girişindeki demokratikleşme reformlarının başlatılması ve uygulanması için yürütülen çabaları araştırma, finansal destek ve savunma yoluyla destekler (13. Görüşmeci). Aynı şekilde, Uluslararası Af Örgütü de, Türk Ceza Kanunu’ndan ifade özgürlüğünü kısıtlayan 301. Maddenin kaldırılması gibi kampanyalarıyla, kurban ve avukatları bir araya getirerek işkence üzerinde çalışarak ve basın bültenleri yoluyla genel insan hakları sorunları üzerine çalışmasını sürdürmektedir. Helsinki Yurttaşlar Derneği de Türkiye’de işkenceden sorumlu aktörlerin ayrıntılı bir haritasını çıkarmıştır. Bunu yaparken güvenleştirici bir dil kullanmaktan kaçınır ve tek bir kurban alt-kategorisi üzerinde yoğunlaşmaz. Aynı zamanda da, devlet yetkililerini, örneğin polis ve yargıçları, insan haklarının potansiyel koruyucuları olarak betimler (11. Görüşmeci). Son olarak da İHOP ve Bilgi Üniversitesi STK Eğitim ve Araştırma Merkezi gibi örgütlenmeler de saha çalışmaları ve uzaktan destek programlarıyla proje

yönetimi ve fon sağlama gibi alanlarda örgütsel kapasiteyi artırmakta, deneyimin paylaşılması ve ortak projelerin yapılması için kolaylaştırıcı roller üstlenmektedirler.

Siyasi Fırsat Yapısı

PKK'nın 1999'da ateşkes ilan etmesiyle birlikte iki trajik olay siyasi fırsat yapısını etkileyen zamana bağlı kritik faktörlerin başında sayılabilir: Birincisi 1999 yılında gerçekleşen çifte deprem ve Ocak 2007'de Ermeni gazeteci Hrant Dink cinayeti. Ağustos ve Kasım 1999'da yaşanan iki yıkıcı deprem Türkiye'de sivil toplum aktivizmi için bir dönüm noktası olmuştur. Depremden hemen sonra "Türkiye'deki devlet tasavvurunda çatlaklar oluşmuş" (Kubice,2001: 34), sivil aktivizm ise hızlı bir yükselişe geçmiştir. Özgürlükçü entelijensiya, depremlere cevap vermekte yetersiz kalmasıyla birlikte, güçlü devletçi geleneği sarsmak için sivil toplumu meşru bir araç olarak görmeye başlamıştı. Beklemede olan STÖler ve akademisyenler, yerel ve uluslar arası STÖler arasında bilgi ve deneyim paylaşımı açısından depremler tarafından yaratılmış olan momentumu vurguladılar (9, 11, 25, 26. Görüşmeciler). Ancak bu iyimserlik havası STÖlerin siyasi hareket düzeylerini muhafaza ettirememeleri ve yaygın reformların ittirilmesi için bir araya gelememeleri sonucunda kısa sürede dağılmıştır (Kubicek, 2001: 34)

Zamana bağlı ikinci faktör de sevilen gazeteci Hrant Dink suikastı olmuştur. Suikast bir yandan milliyetçiliğe karşı güçlü bir tepki dalgasının tetikleyicisi oldu ve beklemede bulunan ve güvensizleştirici etkisi olan STÖler tarafından kitlesel bir harekete dönüştü (11 ve 14. görüşmeciler). Diğer yandan ise cinayet ile birlikte toplumun reformcu/özgürlükçüler ile milliyetçi kampları arasındaki kutuplaşma daha da derinleşti. Terazinin ibresi genel olarak bir süre sonra ise milliyetçi kanada doğru kaydı. Dink suikastında protestocular tarafından kullanılan "Hepimiz Ermeniyiz" milliyetçi bir geri tepme sonucu medyada çok daha fazla yankı bulacak "Hepimiz Mehmet'iz" sloganına dönüşecekti (14. Görüşmeci). Bir başka zamana bağlı faktör ise PKK'nın tek taraflı ateşkes ilanı oldu. Bundan sonra 1999-2004 arası Türkiye'nin Güneydoğusu ile Kuzey Irak arasındaki ticaretin hızla artış gösterdiği sakin bir dönem olacaktı (21. Görüşmeci). AB reform sürecine denk düşen ateşkes dönemi "halihazırda bulunan ve yeni STÖler için farklı bir çevrede hareket edebilecekleri" açık bir alan oluşturdu (24. Görüşmeci). Ancak bir görüşmecinin de savunduğu üzere (15.) "Bu fırsat ne Kürtler ne de devlet tarafından yeterince kullanıldı."

Beklemede olan STÖler için içsel siyasi çevre ne çok zorlayıcı ne de çok olumludur. Devlet organlarıyla ilişkiler daha çok mesafelidir ve ne baskı ne de destekle ifade edilebilir. Bu kategorideki STÖler İstanbul Barosu ve Vakit Geldi dışında benzer görüşlere sahip örgütlerin diyaloga açık olanlarıyla güçlü ilişkiler yürütmektedirler. Öte yandan, müessis nizamcı ve milliyetçi STÖler özellikle, KAMER, TİHV, Helsinki Yurttaşlar Derneği, Açık Toplum Enstitüsü ve Af Örgütü'ne şüphe ve güvensizlikle yaklaşmaktadır. Ya Kürtçü derneklerle aynı kefeye konmakta (TİHV ve KAMER) ya da dış aktörlerin piyonu olarak (Açık Toplum ve Af örgütü) görülmektedirler. Müessis nizam karşıtı/Kürt STÖler kadar olmasa da beklemede olan STÖler medyanın kendilerine olan yaklaşımlarından tatmin olmamaktadırlar.

Güvenleştirici STÖlerin tersine beklemedeki organizasyonlar, Türkiye AB ilişkilerinde genellikle daha olumlu, yine de eleştirel bir bakışa sahiptirler. AB sürecinde gereken reformların sivil toplumun hareket edebilmesi ve Kürt sorununun barışçıl olarak çözümlenmesi için siyasi bir alan açtığı varsayımını paylaşmaktadırlar. Ancak, bu reformları uygulamak yerine reformların

getirdiği bazı kazanımlar başka düzenlemelerle şimdiden geçersiz hale gelmiştir (12. Görüşmeci). Anti-terör Kanunu (2006) ve Polisin Görev ve Yetkileri Kanunu (2007) bu düzenlemelere örnek olabilir (15 ve 17. Görüşmeciler). Özellikle, TİHV ve İHOP AB reformlarının Kürt sorunu üzerindeki etkisi hakkında kötümserdi (15. Görüşmeci) zira reformlara karşı olan direnç hem ordudan hem de yargı gibi bürokrasinin farklı kesimlerinden gelmekteydi.

Güvensizleştirici Sivil toplum Aktörleri

Aktör ve Kimlik Türleri

Güvensizleştirici STÖler eylemleri, yapıları ve siyasi fırsat yapıları bakımından çok çeşitlidirler ancak hepsi, Kürt sorununun baskıcı olmayan yollarla, diyalog ve demokratikleşme ile çözüleceğine inanmaktadır. Evrensel ve kapsayıcı bir bireysel ve kolektif insan hakları dili benimsemişlerdir. İnsan hakları savunuculuğunu sadece Kürt hakları ve ayrılıkçılık ile ilişkilendiren yaygın kanıyı bozmak için çalışmaktadırlar. Kürt sorunu ile ilgili güvensizleştirici STÖler iki alt kategoriye ayrılır.

İlk grup yurttaşlık kimliği ve gündemi benimsemiş olan Türk ve Kürt dernekleridir. Bunlar arasında, aynı zamanda beklemede olan STÖler kategorisinde yer alan KAMER ve TİHV'nin bazı faaliyetlerini sayabiliriz. Güvenileştirici bir etkisi olduğunu yukarıda belirtmiş olsak da İHD'yi de özellikle ilk yıllarında bazı eylemleriyle bu kategoriye ekleyebiliriz. Buna ek olarak kendini sosyal demokrasi ilkelerini teşvik etmeye adanmış olan Sosyal Demokrasi Vakfı (SODEV) ve 1995'ten bu yana İstanbul'da yayın yapan bağımsız radyo, Açık Radyo da bu kategoride bulunmaktadır.

Güvensizleştiren STÖlerin ikinci kategorisinde ise çok kültürlü ve kapsayıcı bir gündemi teşvik eden STÖler bulunur. 1991'de Türkiye'de insan hakları üzerinde çalışmak üzere kurulmuş olan Mazlum-Der bunlardan biridir. Kurulduğu zaman, Türkiye'de insan hakları savunuculuğu solcu bir örgüt olarak tanımlanabilecek İHD ile özdeşleştirilmekteydi. Dini eğilimli bir dernek olarak Mazlum-Der başka grupların da taleplerini gündeme getirmeye başladı (örn. Türban meselesi). Ancak kapsam ve ilgi bakımından sadece dini grupların insan hakları arayışı ile sınırlı değildir. Tam tersine, başörtüsünden, Ermenilere, diğer gayri Müslimlere ve Kürtlere yönelik ayrımcılığa, kadın konularından, kayıp insanlara, şüpheli ölümlere ve hapisanelerdeki insan hakları ihlallerine kadar Türkiye'deki insan hakları meseleleri üzerine tam ölçekli bir gözetleme örgütü gibi işlev göstermektedir. (Kadıoğlu, 2005: 35). *İrkçılığa ve Milliyetçiliğe DurDe* ırkçılık ve milliyetçiliğe karşı çalışan ve insan hakları aktivistlerini bir araya getiren bir ağıdır. En hassas gruplar olarak sayılan özellikle Ermeni ve Kürtlere karşı takınılan yarımçı ve ırkçı tavırlara karşı savaşmayı amaçlar.

İki kategorideki güvensizleştirici örgütler (yurttaş ve çok-kültürlü) vurgularını kültür ve din gibi kimlikle ilişkili haklardan ziyade öncelikle sivil, siyasi ve sosyo-ekonomik haklara yaparlar. Bu özellikle taleplerini bireysel haklar çerçevesinde dillendiren KAMER için geçerlidir ve buy olla Kürtler için kollektif haklar isteyen STÖlerden kendini ayırır. Açık Radyo ise milliyetçi olmayan bir gündemi teşvik eder ve barış, azınlık hakları ve şiddetsizlik gibi tartışmalara etnik yan anlamlara girmeksizin katkı sağlar. Temel insan hakları ve çok kültürlülüğü teşvik etmeyi amaçlayan Açık Radyo barış ve diyalogu desteklemek üzere geniş bir konu skalasında yayın

yapmaktadır. Güvenileştirmeyen STÖlerin aksine, bu aktörler Kürt sorunu üzerinde açıkça konuşmaktan çekinmemektedirler ancak bunu genel bir insan hakları çerçevesinde dile getirirler. Örneğin, TİHV'ye göre, Kürt meselesi Türkiye'deki temel insan hakları sorunlarını temsil etmektedir. "Demokratikleşmeye giden yol ancak Kürt meselesi çözülerek gerçekleştirilebilir. Kürt sorunu, savaş koşulları nedeniyle, en şiddetli insan hakları ihlallerinin görüldüğü yerdir. Sorunun çözümü için Kürtlerin demokratik talepleri devlet tarafından tanınmalı ve ciddiye alınmalı bu yolla adil ve kalıcı bir çözüm kurumsallaştırılmalıdır. Bu sadece demokratik yollar ve diyalogla söz konusu olabilir (12. Görüşmecı).

Güvensizleştirici STÖler aynı zamanda hem Kürt hem de Türk milliyetçiliğine yönelik alternatifleri vurgular. Kürt sorununun güvensizleşmesine SODEV Türk ve Kürt aktörleri arasında bir diyalog zemini oluşturarak katkıda bulunur. Bunun yanı sıra, ne müessis nizam ne de Kürt milliyetçiliği ile bağdaştırılabilecek bir duruşu dile getirmektedir. Kürt hareketinden aktörler ve entelektüellerle sürekli bir diyalogu sürdürürken, Mazlum-Der ve ADD gibi farklı ideoloji ve arka planlara sahip olan grupları da sürekli olarak hedef alarak SODEV farklı öznel duruşlar arasında arabuluculuk görevi görür. Bir diğer örnek ise *Vakit Geldi'nin* Türk ve Kürt kadınlar tarafından ortaklaşa imzalanmış olan barış bildirimlerini yayınlamasıdır. Burada bir daha belirtmekte fayda var ki farklı sesleri bir araya getirmek üzere planlanmış tüm çabalar aynı oranda şiddetsizdir. Kürt sorununu açıkça dile getiren ağlar ve STKlar çeşitlilik gösterdikçe Türkiye'de insan ve azınlık hakları alanı giderek güvensizleştirilecek ve müessis nizam STÖleri tarafından kuşkuyla yaklaşılan birkaç STÖ'nün tekeli kırılacaktır.

Eylem Çerçevesi

Güvensizleştirici STÖler, Kürt sorununu baskıcı olmayan ve şiddet içermeyen yollarla çözmeye çalışırlar. Bu noktada TİHV diğer insan hakları örgütleri tarafından düzenlenen gösterileri ve çıkarılan bildireleri desteklemekte ve kendisi de basın bültenleri çıkarmaktadır. Bunun yanı sıra, mevcut politik olaylara yerel yetkililerle ve ihlallerin kurbanlarıyla bağlantı kurarak tepki göstermektedir (12. Görüşmecı). TİHV Kürt sorununun güvensizleştirilmesine çatışmanın en şiddetli olduğu zamanlarda hem PKK hem de Türk devletini silahları bırakmaya davet ederek katkıda bulunmuştur. TİHV'nin ortağı İHD ise hükümete baskı yapmak üzere yasal eylemler yürütür ve Kürt haklarının güvence altına alınması için yeni yasal çerçeveleri savunur. İşkence kurbanlarına, zorla göç ettirilene yasal destek sağlamakta; Kürtçe yayın, eğitimde ve ifade özgürlüğü meselelerinde hükümeti denetlemektedir. Kürt sorununun yapısal desteği olması bakımından militarizm ile mücadeleye özel bir önem vermektedir (20. Görüşmecı).

Aynı damarda, SODEV ordu ve militarist kültürün rolünün asgariye indirecek şekilde çıkar ve kimliklerin yeniden telaffuz edilmesine yardımcı olmaktadır (19. Görüşmecı). Her yıl dört haftalık diyalog platformu organize ederek insan hakları STÖlerinin belirli insan hakları temalarında karşılıklı aktarım yapmasını sağlamaktadır.

Vakit Geldi iş, sanat dünyalarından ve akademiden vb. 122 kadın tarafından imzalanmış olan barış bildirisini yayınlamıştır. Bildiri kendi görüşlerini açıkça ifade etmekte ve kalıcı barışa çağrı yapmaktadır. Bildiri ana-akım medya tarafından geniş oranda haber yapılmış ve barış korosuna kendi seslerini eklemek isteyen diğer kadınlara da açılmıştır (9. Görüşmecı). Son olarak, Açık Radyo, siyasi olayların alt metinlerini siyasi hiciv biçiminde sunmaktadır. Diyalog için bir alan

yaratmayı amaçlamakta ve olaylara farklı bir okuma yaparak müessis nizamcı ve karşıtı gruplar arasında bir yer işgal etmektedir (14. Görüşmeci).

Güvensizleştirici STÖler hem söylemsel hem de pratik düzeyde işlerler. Söylemsel düzeyde, insan hakları dilinin yeniden kurulması için uğraşmaktadırlar böylece Türkiye’de Kürt sorunu üzerine cereyan eden tartışma çerçevesini değiştirirler. Pratik düzeyde, Türkiye’nin Kürt sorunu üzerine somut eylemlerle etkiye bulunurlar. Örneğin Mazlum-Der insan hakları ihlallerini günlük olarak belgelemekte ve bunlara basın bültenleri yoluyla tepki göstermektedir. Aynı zamanda milletvekillerine insan haklarına yönelik yasalarda tavsiyelerde bulunmaktadır. Hükümeti ve parlamentoyu ‘insan haklarını evrensel standartlara yükseltmeleri için’ teşvik edici lobi faaliyetlerinde de bulunmaktadır. Yerel düzeyde de insan hakları eğitimleri düzenleyerek üniversite öğrencilerinde farkındalığı artırmayı hedeflerler. KAMER’in güvensizleştirici etkisi dil haklarıyla kadın üzerindeki şiddetin kaldırılması arasındaki bağlantıyı kurması oldu. Namus cinayetlerini araştıran Meclis Komisyonu’nun 2005 raporuna göre, Güneydoğudaki kadınların %48’i okuma yazma bilmiyor ve çoğu sadece Kürtçe konuşuyor. Bunun ışığında KAMER’den Nebahat Akkoç, devlet televizyonunda kadınlara hakları konusunda tavsiyede bulunmak için Kürtçe eğitim programları yapılmasını önerdi. Bir diğer deyişle, kadın konusunda pratik meselelerle ilgili çalışırken KAMER, Kürt milliyetçiliği ile dil haklarının zikredilmesi arasında bir ayrışmanın oluşmasını sağladı ve Kürt sorununun güvensizleştirilmesine yardımcı oldu. Irkçılığa ve Milliyetçiliğe DurDe girişimi de ırkçı ve milliyetçi tüm olaylara karşı basın bültenleri yayınlayarak, gösteriler düzenleyip, özellikle Dink cinayeti gibi davaları takip ederek ve imza kampanyalarıyla etki alanını artırmaya çalışmaktadır.

Siyasi Fırsat Yapısı

Zamana bağlı faktörler araştırılırken siyasi fırsat yapısını değiştiren iki olay -Dink cinayeti ve 1999’daki ikiz depremler- beklemede olan örgütlerde olduğu gibi burada da görüşmeciler tarafından dile getirilmiştir. Örneğin, Dink cinayeti Irkçılığa ve Milliyetçiliğe DurDe girişiminin kurulması için bir dönüm noktası olmuştur (22. Görüşmeci). Türk milliyetçiliğinin ve ırkçılığının artması da güvensizleştirici STÖleri bir yandan etkililiklerini düşürürken diğer yandan daha görünür olmak için teşvik eden faktörlerden biridir (14. Görüşmeci). Güvensizleştirici STÖler 1999 depremlerinin sivil aktivizm için bir momentum yaratmış olduğunu kabul etse de bu momentumun artık kaybedilmiş olduğunu da itiraf etmektedirler (19. Görüşmeci). Bu görüş başka pek çok STK tarafından da dile getirildi. Güvensizleştirici STÖleri etkileyen üçüncü zamana bağlı faktör ise PKK ve Türk ordusu arasında 2006 yılından bu yana yeniden tırmanan silahlı çatışma ve Diyarbakır ve Ankara’daki bombalamalar gibi sivil ölümlere neden olan olaylardır (9. Görüşmeci). Bir görüşmecinin belirttiği gibi, barış için sesini yükseltmek toplumun geniş kesimleri tarafından gizliden gizliye ayrılıkçılık için çalışmak olarak algılanmaya başlanmış, bu da güvensizleştirici STÖlerin meşruiyet ve güvenilirliğine zarar vermiştir. hem Kürt hem de Türk milliyetçiliğinin büyüyen dalgası ‘Türk ve Kürt toplumları arasındaki yarığın açılmasına’ ve farklılıkların körüklenmesine neden olmaktadır (19. Görüşmeci).

Güvensizleştirici STÖler ve devlet arasındaki ilişkileri incelediğimizde, hem devlet hem de Kürt milliyetçi hareketine eşit bir mesafede durmaları nedeniyle Kürt kadın derneklerinin kendine has durumu ayrı bir araştırma konusu olmayı hak etmektedir. Güvenleştirici etkileri olan Kürt STÖlerinin sivil toplum algısı genellikle ‘devlete karşı çıkacakları bir platform’ şeklindedir (16.

Görüşmeci). KAMER, Gökkuşuğu, Van kadın Merkezi gibi Kürt kadın dernekleri ise tam tersine, sivil toplumu toplumsal dönüşüm için bir alan olarak algırlar ve mesele kadınların yaşam koşullarını düzeltmek olduğunda devlet aktörleriyle işbirliği yapmakta tereddüt etmezler (16. Görüşmeci). Bu Kürt STÖleri hem devletin ayrımcı ve baskıcı politikalarını hem de Kürt milliyetçi hareketinin ataerkil özelliklerini eleştirmekte aynı tona sahiptir. Kürt Kadın dernekleri cemaat liderleri, devlet yetkilileri, polis ve jandarma gücü ve yerel yetkililerle işbirliği yapmıştır. 'Türk Ceza Kanunu'nun bazı maddelerinin değiştirilmesi için' Kemalistler dahil olmak üzere Türk kadın örgütleriyle de ortak çalışmalar yapmışlar bu da 'farklı arka planları olan kadınlar için belli bir sosyalleşme olanağı' doğurmuştur (16. Görüşmeci).

Güvensizleştirici STÖler arasındaki ortak görüşlerden biri de AB reformlarının Türkiye'de insan hakları yasal çerçevesini düzelttiği ve bu alandaki sivil aktivizmi güçlendirdiğidir. Türk-AB ilişkileri kötü yönetilse dahi Türkiye'nin Avrupa'ya entegrasyonu 'Kürt sorununun ve laiklikle ilgili sorunların barışçıl biçimde çözümüne katkıda bulunabilir. (19. Görüşmeci). Bununla beraber, 'hali hazırda tersine dönen' (23. Görüşmeci) bu reformların etkileri henüz tabana yayılmamıştır (19. Görüşmeci). Güvensizleştirici STÖler Türkiye'nin AB'ye girişini ciddi biçimde desteklerler. Özellikle Kürt kadın derneklerine göre, 'AB, örneğin Avrupa Kadın Lobisi veya Avrupa Parlamentosu üzerinden kendi taleplerini seslendirmeleri için bir kanal görevi üstlenmektedir.' (16. Görüşmeci).

Sonuçlar

Bu bölüm bazı durumlarda zaten beklenen çoğunlukla da daha az öngörülmuş olan sonuçları açığa çıkardı. Güvenlileştirici aktör ve eylemlerden başlayacak olursak, Türk müessis nizam örgütleri Kürt sorununa yönelik güçlü bir vatandaşlık temelli ve asimilasyoncu yaklaşımı sürdürmektedir. Bunlar bireysel hakları öncelik olarak alıp Kürt topluluğunun varlığını reddederek Kürt sorununu güvenlileştirme eğilimi gösterirler. Bu sorunun altında bu STÖlerin bilinçli olarak ya da başka bir şekilde egemen devlet söylemini beslemeleri yatmaktadır. Özellikle bireysel haklar ve devlet güvenliği konusunda ısrar ederek bu örgütler, kolektif ve kültürel hakları en iyi tarafından gereksiz en kötü tarafından ise tehdit edici bulmakta, Kürt sorununun temel sebeplerini ortadan kaldırmakta başarısız olmakta ya da şiddetlendirmektedirler. Spektrumun diğer ucunda bulunan ve açık bir ifadeyle milliyetçi olan veya Kürtlük üzerine yoğunlaşan çok kültürlü bir gündem edinmiş olan Kürt veya Kürtçü dernekler de, aynı derecede güvenlileştirici bir etki yaratmaktadırlar. Bunlar ya PKK ve onun ayrılıkçı gündeminden kendilerini ayırmakta doğrudan başarısızlığa uğramışlar ya da o kadar çok sadece Kürt hakları üzerine vurgu yapmışlardır ki ayrılıkçı bir gizli gündemlerinin olmasından şüphe duyulmaktadır.

Güvenlileştirmeyen etkilere döndüğümüzde, bu kategorideki pek çok STÖ' nün ayrı bir yurttaşlık kimliğinin söz konusu olduğunu ve bu suretle eylemlerinin çatışma çözümleyici bir çerçevesi olduğu söylenebilir. Ancak bu örgütler Kürt sorunuyla ya doğrudan doğruya mücadele etmeyi seçmemekte ya da bunu daha çok tartışmalı olmayan alanlarda gerçekleştirmektedir. Beklemede olan STÖler sadece Kürt sorununa özgü biçimlenmektense insan hakları konusunda genel olarak çalışmayı tercih ederler.

Son olarak, güvensizleştirici kategorideki örgüt ve faaliyetler üç ayrı biçimde olma eğilimi göstermektedir. Üçü de insan hakları savunuculuğunun sadece Kürt haklarını istemekten ibaret olmadığını ama Türkiye'nin tüm yurttaşlarını ilgilendirdiğini inandırıcı bir biçimde göstererek

sorunu güvensizleştirmektedirler. İlk olarak, Kürt veya uluslararası organizasyonların yurttaşlık temelli bir gündem benimseyip sınırlı olan Kürt-Türk diyalogu ve uzlaşması için bir alan açtıklarını gözlemlemekteyiz. Yurttaşlık temelli bir gündem izleyip gerektiğinde Türk devleti ve Türk sivil toplumuyla işbirliği içine giren Kürt STÖleri tek sesli ve tehditkar Kürt davasının güvenleştirici imajından kendilerini ayırmaya başladılar. İkinci olarak bu kategoride, çok-kültürlü bir gündem edinmekten çekinmeyen, bireysel insan hakları gibi Kürt haklarından da açıkça konuşan Türk örgütlerini bulabiliriz. Kolektif, kültürel ve azınlık hakları dilini yerleştiren bu grupların sadece Kürt gündemini ittiriyor gibi algılanmaları ve Türk devleti tarafından şüpheyle karşılanmaları daha küçük bir ihtimaldir. Bu örgütler bu sayede Türkiye'de azınlık hakları tartışmalarının güvensizleştirilmesine katkıda bulunmaktadır. Üçüncü olarak, Kürt sorunuyla ilgili belirli bir duruş edinmekten kaçınıp doğaları ötürü çok-kültürlü olan örgüt, ağ ve platformları görmekteyiz. Bunlar Türk ve Kürtler arasında bir diyalog zemini sağlarlar ve belli durumlarda ne devletle ne de Kürt milliyetçiliğiyle ilişkilendirilebilecek duruşlar alırlar.

Bu sentez sivil toplumun içinde hareket ettiği siyasi fırsat yapısının önemine dikkat çekmektedir. Benzer siyasi ideolojileri olan ve benzer eylemlerde bulunan STÖler çok farklı etkilerde bulunabilirler. Türkiye'nin siyasi fırsat yapısı içinde anahtar belirleyicilerden bir tanesi STÖlerin devlet kurumları ve ana akım medyayla olan ilişkisidir. İkinci bir faktör ise, sivil toplum alanındaki birbirine bağımlılıktır. Örgütler birbirinin farkında, birlikte çalışan ve kendi aralarındaki iş bölümünü stratejik biçimde gerçekleştirebilen örgütlerin faaliyetlerinin etki alanları genişler. Üçüncü bir etken kümesi de zamana bağlı olanlardır. Belirli olaylar ve eğilimler bazı durumlarda sivil toplumun büyümesini ve etkisini artırmasını sağlamış bazı zamanlarda ise kısıtlamıştır. Bazı zamanlarda güvensizleştirici ve beklemede olan STÖlere momentum kazandırmış bazı durumlarda ise güvenleştirici STÖleri desteklemiştir. Son olarak, Türkiye'deki sivil toplum için siyasi fırsat yapısını şekillendiren bir başka kritik öneme haiz etken ise Avrupa Birliği ve Türkiye'nin üyelik sürecindeki inişli çıkışlı süreçtir. AB'ye giriş süreci Kürt sorunu üzerinde doğrudan ve dolaylı bir etki yaratmıştır. 1990lardan bu yana serpilmekte olan Türkiye'deki sivil topluma katkıda bulunduğu şüphe götürmez. Ancak, AB-Türkiye arasındaki son yıllarda görülen geri çekilmeler Türkiye'deki reform teşviklerini durdurmuş, milliyetçi STÖlerin güvenilirliği artarken, yurttaş temelli/çok-kültürlü olanlar zayıflatılmıştır. Bu da hiçbir zaman düz bir çizgide ilerlemeyen Türkiye'nin Kürt sorununda bir başka siyasi değişim sürecine neden olmuştur.

GÖRÜŞMECİLER

- ilhan Bal (1): Göç Edenler Dayanışma ve Kültür Derneği
Hanefi Bostan (2): Türkiye Kamu Çalışanları Sendikaları Konfederasyonu
Hüsnü Öndül (3): İnsan Hakları Derneği
Latife Buğday and Cemile Akgün (4): Barış Anneleri
Hüseyin İlden (5): Mezopotamya Kültür Derneği
Pakize Alp Akbaba (6): İstanbul Şehit Anaları Dayanışma ve Yardımlaşma Derneği
Hamit Köse (7) Ankara Şehit Aileleri Derneği
Ali Ercan (8) Atatürkçü Düşünce Derneği
Ayşe Çavdar (9) Vakıf Geldi
Nebahat Akkoç (10) Kadın Merkezi
Emel Kurma (11) Helsinki Yurttaşlar Derneği
Hürriyet Sener (12) Türkiye İnsan Hakları Vakfı
Hakan Altınay (13) Açık Toplum Enstitüsü
Avi Haligua (14) Uluslararası Af örgütü, Açık Radyo
Feray Salman (15) İnsan Hakları Ortak Platformu
Laden Yurttagüler (16) İstanbul Bilgi Üniversitesi STK Eğitim ve Araştırma Birimi
İlker Mutlu (17) İstanbul Barosu İnsan Hakları Merkezi
Cemal Bektaş (18) Yakınlarını Kaybedenler Derneği
Erol Kızılelma (19) Sosyal Demokrasi Vakfı
Eren Keskin (20) İnsan Hakları Derneği
Şahin Alpay (21): Köşe yazarı, *Zaman*
Cengiz Algan (22): Irkçılığa ve Milliyetçiliğe DurDe!
Emrullah Beytar (23): İnsan Hakları ve Mazlumlar İçin Dayanışma Derneği
Kemal Kirişçi (24): Akademisyen, Boğaziçi Üniversitesi
Taciser Belge (25): İnsan hakları ve barış aktivisti
E. Fuat Keyman (26): Akademisyen, Koç Üniversitesi.

Kaynakça

Barkey, Henri (1998) 'The People's Democracy Party (HADEP): The travails of a legal Kurdish party in Turkey', *Journal of Muslim Minority Affairs*, Vol. 18, No.1, pp.129-38.

Beleli, Özsel (2005) 'Regional Policy and EU Accession: Learning from the GAP experience', European Stability Initiative. Online. Available HTTP: <http://www.esiweb.org> (accessed December 2005).

Bilgin, Pinar (2007) 'Making Turkey's Transformation Possible: Claiming "Security-speak"- Not Desecuritization', *Southeast European and Black Sea Studies*, Vol. 7, No. 4, pp. 555-571.

Cizre, Ümit (2001) 'Turkey's Kurdish Problem: Borders, Identity and Hegemony', in Brenda O'Leary, Ian Lustick and Thomas Callaghy (eds.) *Rightsizing the State*, Oxford: Oxford University Press.

Çelik, Ayse (2005) 'Transnationalization of Human Rights Norms and its Impact on Internally Displaced Kurds' *Human Rights Quarterly*, Vol. 27, pp. 969-997.

Çelik, Ayse and Rumelili, Bahar (2006) 'Necessary But Not Sufficient: The Role of the EU in Resolving Turkey's Kurdish Question and the Greek-Turkish Conflicts', *European Foreign Affairs Review* Vol.11, pp.203-222.

Dağı, Ishan (2001) 'Human Rights and Democratization: Turkish Politics in the European Context,' *Southeast European and Black Sea Studies*, Vol.1, No. 3, pp. 51-68.

Diez, Thomas, Agnantopoulos, Apostolos and Kaliber, Alper (2005) 'Introduction' in File: 'Turkey, Europeanization and Civil Society', *South European Society & Politics*, Vol.10, No.1.

Diez, Thomas, Stetter, Stephan and Albert, Mathias (2006) 'The European Union and Border Conflicts: The Transformative Power of Integration' *International Organization*, Vol. 60, No. 3, pp. 563-593.

Kadioğlu, Ayse (2005) 'Civil Society, Islam and Democracy in Turkey: A Study of Three Islamic Non-Governmental Organizations', *The Muslim World*, Vol. 95.

Kalaycıoğlu, Ersin (2002) 'State and Society in Turkey: Democracy, Development and Protest', in Amyn B. Sajoo (ed.), *Civil Society in the Muslim World*, London: I. B. Tauris, pp. 247-272.

Kaliber, Alper (2005) 'Securing the Ground Through Securitized 'Foreign' Policy: The Cyprus Case Revisited', *Security Dialogue* Vol. 36, No. 3, pp. 297-315.

Kasaba Reşat (1997) 'Kemalist Certainties and Modern Ambiguities', in Sibel Bozdoğan and Reşat Kasaba (eds.) *Rethinking Modernity and National Identity in Turkey*, Washington: University of Washington Press, pp. 16-17.

Kirişçi, Kemal (2007) 'The Kurdish Question and Turkey: Future Challenges and Prospects for a Solution', *ISPI Working Paper No.24*, Milan.

Koğacıoğlu, Dicle (2003) 'Dissolution of Political Parties by the Constitutional Court in Turkey', *International Sociology*, Vol. 18, No. , pp.258-76.

Kubicek, Paul (2001) 'The Earthquake, Europe, and Prospects for Political Change in Turkey', *Middle East Review of International Affairs*, Vol. 5 No. 2, pp. 34-47.

Kurban, Dilek (2003) 'Confronting Equality: The need for constitutional protection of minorities in Turkey's path to the European Union', *Columbia Human Rights Law Review*, Vol. 35, pp. 151-214.

Kurban, Dilek (2005) 'Unravelling a Trade-Off: Reconciling minority rights and full citizenship in Turkey', in *European Yearbook of Minority Issues*, Vol. 4 (2004/2005), Bolzano: European Centre for Minority Issues.

Marcus, Alicia (2007) *Blood and Belief*, New York University Press: NY.

Minority Rights Group (2007) *A Quest for Equality: Minorities in Turkey*, Minority Rights Group, 2007, available at <http://www.minorityrights.org/?lid=4572>.

Plagemann, Gottfried (2000) 'Human Rights Organizations: Defending the Particular or the Universal?', in Stefanos Yerasimos *et. al.*, (eds.) *Civil Society in the Grip of Nationalism*, Würzburg: Erlon Verlag, pp. 433-474.

Sak, Guven (2005) 'Turkey's Transformation Process and the Risk of an Anti-EU Backlash', paper presented at 'The Second Bosphorous Conference' organized by the Centre for European Reform, Istanbul, 14-15 October 2005.

Seçkinelgin, Hakan (2004) 'Contractions of a Sociocultural Reflex: Civil Society in Turkey', in Marlies Glasius, David Lewis and Hakan Seckinelgin (eds.) *Exploring Civil Society: Political and Cultural Contexts*, London: Routledge, pp.173-180.

Shambayati, Hootan (2003) 'Constitutional Developments in Turkey, 1983-2003', paper presented at RIGAS Network Closing Conference, Athens, 24 March.

STGM (2005) 'STGM Mapping Study Civil Society Organisations: Needs and Constrains', Civil Society Development Centre, available at <http://www.stgm.org.tr/docs/1142942950STGM%20Mapping%20Report-En.doc>

Tocci, Nathalie (2001) '21st Century Kemalism: Redefining Turkey-EU relations in the Post-Helsinki Era' *CEPS Working Document 170*, CEPS, Brussels.

Toprak, Binnaz (1996) 'Civil Society in Turkey', in Augustus Richard Norton (ed.) *Civil Society in the Middle East*, Leiden: E.J.Brill.